

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ГОНЧАРУК ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 373.3.091:003.086=161.2

**ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК
В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Палихата Елеонора Ярославівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри української мови
та методики її навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Яворська Стефанія Теодорівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка, професор
кафедри української мови;

доктор педагогічних наук, професор
Хом'як Іван Миколайович,
Національний університет «Острозька академія», завідувач
кафедри української мови і літератури.

Захист відбудеться 30 травня 2016 р. об 11.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.05 Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 27 квітня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Штонь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку ХХІ століття в українському соціумі спостерігаються процеси глобалізації всіх сфер суспільного життя, у результаті чого відбувається постійний розвиток кожної галузі науки, зокрема методики навчання української мови молодших школярів. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ ст.» визначила стратегію, пріоритетні напрями і шляхи створення системи безперервного навчання й виховання. У «Концепції навчання державної мови у школах України» окреслено основну мету початкового курсу української мови, яка полягає у вихованні поваги й любові до рідної мови, бажанні досконало її вивчати, у формуванні початкового уявлення про мовну систему, взаємозв'язок одиниць мовних рівнів. Оволодіння молодшими школярами українською мовою є важливою умовою й основним засобом їх мовно-мовленнєвого розвитку та інтелектуального зростання, що забезпечує готовність здобувати подальшу сучасну освіту. У Державному стандарті початкової загальної освіти йдеться про формування в молодших школярів елементарних умінь уживання пунктуаційних знаків на письмі відповідно до норм українського правопису. Пунктуаційна спрямованість відображена у «Мовній змістовій лінії» програми з української мови для початкових класів, що охоплює засвоєння правил використання таких розділових знаків: крапка, знак оклику, знак питання в кінці речення; кома в реченнях з однорідними членами, у складних реченнях; кома чи знак оклику в реченнях зі звертаннями. Програма передбачає практичне ознайомлення з пунктуаційними знаками в реченнях, ускладнених вставними словами і сполученнями слів, порівняннями, словами ввічливості; тире між підметом і присудком; у діалогах і реченнях із прямою мовою.

Вивчення пунктуації у початковій школі має пропедевтичний характер і складає основу для формування пунктуаційних умінь і навичок упродовж усіх подальших етапів її опрацювання – базового (5 клас), поглибленого (6-7 класи) та основного (8-9 класи).

У писемному мовленні відсутні засоби логіко-емоційної виразності (міміка, жести, паузи, логічні наголоси, інтонація), які частково компенсуються розділовими знаками. Пунктуація служить засобом інтонаційного оформлення думок, забезпечує виразність і логічність читання та усного спілкування, відображеного на письмі. Завдяки правильному вживанню розділових знаків адресантові вдається максимально точно, виразно й доступно будувати висловлювання, передавати інтонаційні відтінки усного мовлення для сприймання змісту адресатом. Уміння інтонувати текст із вивченими розділовими знаками є визначальною умовою формування в молодших школярів однієї з основних якостей читання – виразності.

Дослідженням проблеми теорії та методики формування пунктуаційної грамотності в учнів у різний час займалися лінгвісти: М. Грунський, М. Мироненко, І. Неутрієвський (1930 р.), В. Курдиновський (1931 р.), Л. Булаховський (1943 р.), М. Марун, М. Торчинський (1994 р.),

О. Олійник (1994 р.), К. Шульжук (2004 р.); психологи: Л. Божович (2001 р.), Л. Виготський (1934 р.), П. Гальперін (1985 р.), В. Давидов (1986 р.), Д. Ельконін (1974 р.), Г. Костюк (1988 р.), О. Леонтьєв (1999 р.), С. Рубінштейн (1959 р.), І. Синиця (1974 р.); лінгводидакти: Г. Чуйко (1966 р.), М. Білецька, Г. Чуйко, Г. Школьна (1975 р.), С. Дорошенко, А. Свашенко, Н. Воскресенська, О. Мельничайко (1992 р.), Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук (2008 р.), О. Мельничайко, М. Вашуленко (2010 р.), Е. Палихата (2013 р.).

Вагомим внеском у розв'язання проблеми формування пунктуаційної грамотності в учнів основної школи є дослідження Н. Ковальчук, тоді як формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів на початковому етапі навчання (1-4 класи) до сьогодні ще не було предметом лінгводидактичного студіювання.

Для вироблення методики формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів проведено аналіз усних і письмових робіт 205 четвертокласників шести шкіл Волинської, Дніпропетровської, Хмельницької та Чернігівської областей, результати якого виявили середній рівень пунктуаційних умінь і навичок. Школярі не зуміли: 1) інтонувати текст відповідно до розділових знаків; 2) правильно послуговуватися розділовими знаками в кінці речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням, у реченнях зі звертанням, однорідними членами, у складних реченнях; 3) пояснити вживання / невживання розділових знаків у реченнях і текстах; 4) побачити й виправити пунктуаційні помилки у власних і чужих письмових висловлюваннях, пояснити свої дії пунктуаційними правилами.

Отже, актуальність дослідження зумовлена вимогами сучасного суспільства щодо вдосконалення правописної початкової освіти молодших школярів, недослідженістю проблеми формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів, недостатнім рівнем їх пунктуаційної грамотності, що спонукало до вибору теми дисертації **«Формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкової школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки відповідно до науково-дослідної теми кафедри філології та методики початкової освіти «Лінгводидактична підготовка студентів до формування мовленнєвих умінь дітей дошкільного і молодшого шкільного віку» (протокол № 2 від 26 жовтня 2007 р.), що є складовою комплексної теми «Теоретико-методичні засади світоглядної освіти молоді» (державний реєстраційний номер 0110U000023).

Тему роботи затверджено вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 13 від 27.06.2013 р.) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 26.11.2013 р.).

Об'єктом дослідження є процес засвоєння правописної грамотності в учнів початкової школи.

Предметом – методика формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів 1-4 класів.

Мета дисертації полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній розробці методики формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів та перевірці її ефективності.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких взаємопов'язаних **завдань**:

1) визначити лінгвістичні, психологічні й дидактичні основи методики формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів 1-4 класів;

2) з'ясувати стан вивчення пунктуації у початковій школі: проаналізувати чинні програми з української мови і літературного читання, буквар, підручники з української мови, методичні посібники для вчителів та учнів, норми оцінювання пунктуаційної грамотності школярів 1-4 класів, провести констатувальний зріз;

3) змодельювати зміст пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів;

4) розробити методику вивчення пунктуації: ознайомити молодших школярів із комунікативною функцією розділових знаків, інтонаційним і пунктуаційним оформленням речення за допомогою пунктуаційної і слухової уваги; запропонувати методи, прийоми, засоби та форми навчання для засвоєння пропедевтичних пунктуаційних знань і формування відповідних умінь; виробити вміння використовувати розділові знаки на письмі за допомогою різних видів вправ;

5) експериментально перевірити ефективність методики формування пунктуаційних умінь у початковій школі, розробити методичні рекомендації для вдосконалення пунктуаційної грамотності учнів молодших класів.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що забезпечити ефективне формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів можна, якщо:

– ознайомлення учнів із розділовими знаками у процесі вивчення синтаксису, зокрема речення, проводити з урахуванням етапів пропедевтичного навчання;

– гармонійно поєднувати види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) із засобами логіко-емоційної виразності;

– цілеспрямовано проводити засвоєння пунктуаційних правил і формування відповідних умінь, починаючи з періоду навчання грамоти, продовжуючи на уроках літературного читання й української мови;

– крім традиційних, раціонально використовувати інноваційні методи, прийоми й засоби навчання, які захоплюють учнів яскравим забарвленням, методикою подання, зацікавлюють і одночасно спонукають молодших школярів до сприймання пунктуаційного матеріалу;

– дотримуватися систематичності й послідовності у виробленні пунктуаційних навичок під час виконання системи синтаксично-пунктуаційних вправ.

На різних етапах наукового пошуку використано такі **методи**:

– *теоретичні*: аналіз державних документів у галузі мовної освіти; критичний аналіз лінгвістичної, лінгводидактичної, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми, програм і підручників з української мови для початкових класів;

– *емпіричні*: діагностичні (бесіди з учителями й учнями, їх анкетування); обсерваційні (спостереження за навчальним процесом на уроках української мови, аналіз уроків, поурочних планів, учнівських письмових робіт, теоретичне осмислення й узагальнення передового досвіду роботи вчителів-класоводів);

– *експериментальні*: педагогічний експеримент (констатувальний зріз; відбір і структурування навчального матеріалу з пунктуації; визначення принципів, методів, прийомів і засобів навчання пунктуації; експериментальне навчання, контрольний зріз);

– *статистичні*: якісний та кількісний аналізи отриманих даних експериментального навчання.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше:

– *теоретично обґрунтовано* та експериментально перевірено методику формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів;

– *здійснено* класифікацію типових пунктуаційних помилок молодших школярів; виявлено рівні сформованості пунктуаційних умінь і навичок учнів;

– *розроблено* зміст і лінгводидактичну модель формування пунктуаційних умінь; дібрано методи і прийоми навчання на основі принципів української пунктуації (інтонаційного, смислового, граматичного);

– *удосконалено* процедуру добору наочності для засвоєння пунктуаційних знань шляхом створення серії асоціативних пунктуаційно-синтаксичних таблиць і презентацій;

– *систематизовано* пунктуаційні вправи для поетапного формування вмінь розставляти розділові знаки.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається обґрунтованістю основних теоретичних положень і висновків: розробкою лінгводидактичних засад та змодельованою педагогічною системою формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів; запропонованими інтерактивними методами навчання і відповідними педагогічними прийомами, системою пунктуаційних вправ і завдань для формування вмінь

розставляти розділові знаки; розробленими уроками навчання пунктуації і довідником із пунктуації для молодших школярів. Матеріали роботи створюють можливість істотно вдосконалити і скоригувати навчальні програми з української мови для початкових класів, навчально-методичні посібники, підручники з української мови для учнів 1-4 класів із вивчення пунктуації, програми спецкурсів для студентів факультетів підготовки вчителів початкових класів педагогічних навчальних закладів.

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** у навчально-виховний процес середніх загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою: Луцької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 23 Луцької міської ради Волинської області (протокол № 1 від 5 січня 2016 р.), Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 32 Криворізької міської ради Дніпропетровської області (протокол № 6 від 29 січня 2016 р.), Кукшинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Ніжинського району Чернігівської області (протокол № 3 від 11 січня 2016 р.), Погуляньської загальноосвітньої школи I-II ступенів Любешівського району Волинської області (протокол № 1 від 29 січня 2016 р.), загальноосвітньої школи I-II ступенів с. Усичі Луцького району Волинської області (протокол № 3 від 26 січня 2016 р.), Микласької загальноосвітньої школи I-II ступенів Білогірського району Хмельницької області (протокол № 1 від 28 січня 2016 р.).

Апробацію результатів дисертаційної розвідки здійснено на конференціях та семінарах: *міжнародних* – «Професійна підготовка вчителя початкових класів: актуальні проблеми філології та лінгводидактики» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014 р.), «Модернізація мовної освіти у початковій школі: надбання, пошуки та перспективи розвитку» (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014 р.), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2015 р.), «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2015 р.); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти» (Луцький національний технічний університет, 2014 р.), «Педагогічні інновації у фаховій освіті» (Ужгородський національний університет, 2015 р.).

Публікації. Із проблеми дослідження опубліковано 15 одноосібних праць: 2 методичних рекомендацій, 1 довідник, 1 посібник із таблицями з пунктуації; 7 статей, 6 із яких у фахових виданнях України, 1 в закордонному; 4 тез у збірниках міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (241 номінація), 11 додатків. Повний обсяг роботи – 232 сторінки. Основний текст викладено на 178 сторінках. У праці подано 33 таблиці, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і стан проблеми дослідження; сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання й гіпотезу роботи; розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення; подано інформацію про апробацію і впровадження результатів наукового пошуку, зазначено кількість публікацій.

У першому розділі «**Теоретичні основи формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів**» висвітлено лінгвістичний матеріал, що став фундаментом експериментального вивчення пунктуації в курсі початкової мовної освіти; психологічні чинники, які впливають на засвоєння правил розставлення розділових знаків школярами 6-10-річного віку; лінгводидактичні засади, що сприяють опрацюванню пунктуаційного матеріалу.

Лінгвістичною основою навчання пунктуації у початковій школі є такі розділи курсу сучасної української літературної мови: графіка (розділові знаки є частиною графічної системи мови); граматики, зокрема синтаксис (використання розділових знаків зумовлене структурою речення, його змістом та емоційним забарвленням, послуговування розділовими знаками під час продукування у писемному мовленні текстів різних за формою (монолог, діалог)); пунктуація (система правил про вживання на письмі розділових знаків).

Одним із компонентів формування культури писемного мовлення є володіння пунктуаційними нормами, дотримання встановлених правил уживання розділових знаків, вивченням яких займається розділ мовознавчої науки – пунктуація. Сучасна система розділових знаків слугує для логіко-граматичного членування писемного мовлення. Пунктуація (розділові знаки) виконує дві функції: 1) віддільну (роздільну) – одиничні, 2) видільну – парні. Роздільні (одиничні) і видільні (парні) розділові знаки розрізняються за функцією: роздільні – розділяють прості речення у складному, речення в тексті, однорідні члени речення (В. Мельничайко, Ф. Гужва, Г. Блінов та ін.); видільні – виділяють слова чи сполучення слів (звертання, слова ввічливості, порівняльні звороти, вставні слова) з обох боків, що й засвоюють учні початкової школи на практичному рівні. Важливо для школярів 1-4 класів усвідомити зміст терміна і поняття «пунктограма». Врахувавши визначення відомих лінгводидактів (М. Плющ, М. Львов, Г. Блінов та ін.), вважаємо, що пунктограма – це правильне застосування або незастосування розділового знака, що відповідає правилу пунктуації; це основна одиниця пунктуації. Пунктуаційні правила як інструкції, що вказують на умови вибору розділового знака, забезпечують дотримання пунктуаційних норм. Пунктуаційна норма тлумачиться як дотримання встановлених правил уживання розділових знаків. Розглядаються дві пунктуаційні норми: позитивна, коли знак уживається (у кінці речень, при виділенні звертання тощо), і негативна, коли не вживається (між однорідними членами речення, поєднаними одиничним сполучником *і* (*й*), *та* (*і*) тощо). Дотримання пунктуаційних норм є умовою пунктуаційної грамотності молодших школярів.

Пунктуація тісно пов'язана із графікою як сукупністю рукописних та друківаних знаків писемності, що ґрунтується на зв'язку загальноприйнятої системи буквених і небуквених знаків та правил, які регулюють уживання графічних знаків у писемному мовленні. Із графічним позначенням розділових знаків (крапки, знаку питання та знаку оклику) у писемному мовленні школярі вперше ознайомлюються у добукварний період навчання грамоти в процесі побудови графічних моделей речень, сприйнятих на слух або побудованих на основі сюжетних і предметних малюнків, та усного складання речень за поданими моделями з різними розділовими знаками у їх кінці. Практичне ознайомлення з розділовими знаками (крапка, знак питання, знак оклику, кома, двокрапка, три крапки, тире, лапки) відбувається у букварний та післябукварний періоди навчання грамоти під час формування навичок виразного читання, списування, вироблення вмінь складати речення із 3-4 слів і записувати на слух.

Проблеми зв'язку синтаксису і пунктуації студіювали лінгвісти з української (Л. Булаховський, О. Глазова, Г. Грибан, Н. Ковальчук, К. Плиско, Я. Топольницький) та російської (Н. Баруліна, Н. Валгіна, В. Іванова, А. Наумович, Г. Нізяєва, Н. Поспелов, Т. Туманова, І. Фігуровський, Г. Фірсов, А. Шапіро, Л. Щерба та інші) мов. Для навчання пунктуації учнів початкових класів ці вчені запропонували такі відомості із синтаксису: типи речень за метою висловлювання та експресією; типи речень за будовою, класифікація складних речень; головні та другорядні члени речення; прості ускладнені речення (звертанням, однорідними членами, вставними словами і сполученнями слів, словами ввічливості); конструкції з чужим мовленням (діалог, пряма мова); текст (складна синтаксична єдність, абзац). Висвітлено матеріал про вживання тире між підметом і присудком, якщо присудок в реченні відповідає на питання *яким є підмет? хто він такий?* Запропоновано відомості про діалогічні та монологічні тексти, визначено ознаки художнього стилю, з яким школярі найчастіше працюють на уроках української мови і літературного читання, що демонструють застосування розділових знаків у писемному мовленні.

Вивченню пунктуації, крім лінгвістичних, сприяють також психологічні та психолінгвістичні особливості. Психологія як наука про закономірності розвитку і функціонування психіки під час вивчення пунктуації проявляється у психомоторних діях, мовленнєвій діяльності і творчості; суб'єктивно внутрішньо – у процесах спостереження, сприймання, мислення, уваги, пам'яті тощо. Психолінгвістика, у свою чергу, вивчає залежність процесів мовлення і його сприйняття від структури мови. Її пояснюють також як зв'язок мови і психології, що враховує вікові особливості та психологічні процеси школярів. Цю галузь досліджували українські й зарубіжні вчені: В. Вундт, Т. Гарлі, В. фон Гумбольдт, Г. Дідук-Ступ'як, Л. Калмикова, С. Куранов, Ч. Осгуд, Т. Себеок, І. Синиця, О. Потєбня, О. Холод та інші. На засадах психолінгвістики ґрунтується навчання мови в початкових класах, формування дій, спрямованих на пропедевтичне засвоєння пунктуації.

Мова існує і реалізується в мовленні. Мовленнєва діяльність відображає психічну діяльність людини, розвиток і вираження її інтелекту й емоцій. Види мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) тісно пов'язані між собою під час вивчення елементів пунктуації у 1-4 класах. Робота над пунктуаційними нормами характеризується тими ж ознаками, що й діяльність у цілому: розпочинається мотивом та планом і завершується результатом, досягненням окресленої мети. Основними компонентами мовного сприймання в учнів початкових класів упродовж 6-10-річного віку є пам'ять, увага, мислення, спостереження тощо. Під час вивчення пунктуації відбувається відносно спокійна й рівномірна психічна еволюція, у процесі якої функціонально вдосконалюється мозок, розвиваються аналітично-синтетичні функції кори головного мозку. Навчальна діяльність у цьому віці стає провідною.

Пам'ять молодших школярів розвинена, вони легко і швидко запам'ятовують, але лише те, що збуджує їхній інтерес. Враховуючи цю вікову особливість, розвиваємо здатність свідомо запам'ятовувати розділові знаки, їхні функції, пунктуаційні правила. При цьому увага учнів притягує все нове й незвичне, що потребує вольових зусиль. Під час вивчення пунктуації увага посідає важливе місце. Вона є запорукою процесів усвідомлення пунктуаційного матеріалу, сприйнятого учнем. Увага й мислення учнів залежить від мотивації навчальної діяльності. Навчання пунктуації характеризується мотивом і метою. Психологічною сутністю поняття «мотив» є розуміння психологічних функцій мотиву, серед яких: спонукання до мовленнєвої діяльності, надання їй змістового спрямування. Пам'ять, увага, мислення, мотив сприяють осмисленим пунктуаційним діям, які проходять шлях від початкового усвідомлення до повної автоматизації. Результатом осмислених пунктуаційних дій є пунктуаційна грамотність – уміння правильно вживати розділові знаки в писемному мовленні. Є два види пунктуаційної грамотності: абсолютна і відносна. У початковій школі формується відносна пунктуаційна грамотність, оскільки навчальною програмою передбачено вивчення не всієї системи пунктуаційних правил.

У психологічній літературі пунктуаційні вміння трактуються як пунктуаційні дії, засновані на чіткому усвідомленні пунктограм і пунктуаційних правил, а також операцій із застосуванням цих правил у практичній мовленнєвій діяльності. Сформовані пунктуаційні вміння, доведені до автоматизму, переходять у пунктуаційні навички, які є автоматизованими діями. Вироблені пунктуаційні навички є основою пунктуаційної пильності (зіркості) – здатності школяра розпізнавати пунктограми як у написаних, так і в сприйнятих на слух реченнях, текстах.

Унікальність шестирічного-десятирічного віку полягає в тому, що саме в цей час важливо проводити навчання засобами ігрової діяльності з метою створення внутрішньої мотивації та інтересу до оволодіння мовними знаннями й уміннями в умовах, коли учні готуються до подальшого систематичного вивчення норм української мови. Запам'ятовування й упізнавання

пунктограм є процесами дещо ускладненими. Допомагає в цьому лінгводидактика (ефективно реалізовані методи, прийоми, вправи, що переконливо впливають на засвоєння пунктуації).

Засвоєння пунктуаційних правил відбувається з урахуванням основних *закономірностей* навчання української мови (розуміння семантики синтаксичних одиниць; розвиток правописного (пунктуаційного) чуття мови; засвоєння пунктуаційних норм на основі синтаксису; усвідомлення пунктуаційних правил розставлення розділових знаків у зв'язку з використанням інтонації; залежність розуміння змісту тексту від розставлених у ньому розділових знаків). Формування пунктуаційних умінь і навичок здійснюється на основі *загальнодидактичних принципів*, що набули методичної інтерпретації відповідно до вивчення української мови (науковості та доступності, наочності, систематичності і послідовності, наступності, перспективності тощо), а також *лінгводидактичних*, які ґрунтуються на зв'язку навчання пунктуації з синтаксисом, пунктуації з формуванням навичок виразного читання, спостереження за ритмомелодикою речення, навчання пунктуації з розвитком мислення, мовлення, та *лінгвістичних (пунктуаційних) принципів* (граматичного, смислового, інтонаційного).

Реалізація принципів у системі засвоєння пунктуації учнями початкових класів визначається методами навчання, класифікація яких ґрунтується на відомих дослідженнях української методичної науки, що сприяє усвідомленню пунктуаційних знань і формуванню відповідних умінь і навичок: традиційні (словесні (розповідь, бесіда), робота з підручником, наочністю, спостереження за мовленням, практичні методи (вправи), репродуктивні, евристичні, пояснювально-ілюстративні, проблемні, ігрові тощо) та інноваційні (метод презентації, асоціативного пояснення, кольористичних ефектів, метод проєктів, метод прес, метод ґрунування тощо), які спрямовані на пошук нових способів навчальної діяльності. Методи реалізуються за допомогою прийомів – конкретних методичних алгоритмів («кроків») у процесі навчальної діяльності. Серед прийомів формування пунктуаційної грамотності в молодших школярів виділяємо: 1) аналіз (наприклад, аналіз речень, внаслідок чого застосовується відповідний розділовий знак; аналіз письмової роботи з метою запобігання пунктуаційним помилкам); 2) синтез (наприклад, об'єднання двох простих речень в одне складне із поясненням розділових знаків); 3) порівняння (наприклад, порівняння розповідного неокличного з розповідним окличним реченням); 4) пунктуаційний розбір (пояснювальний і констатувальний); 5) списування; 6) складання схеми речення; 7) застосування партитури речення чи тексту, що переконує учнів у необхідності оволодіння пунктуаційними вміннями; 8) прийоми ігрової діяльності (наприклад, гра «Хто швидше правильно розставить розділові знаки?», «Знайди, де в реченні живуть коми» та ін.); 9) спостереження (наприклад, під час ознайомлення з текстом діалогічного мовлення учні спостерігають за способами розрізнення реплік та слів автора) тощо.

Відповідно до поставленої мети, змісту, принципів, методів і прийомів визначаються засоби навчання пунктуації: 1) підручники (Буквар, «Літературне читання», «Українська мова»); 2)

пунктуаційні таблиці; 3) довідник із пунктуації для учнів; 4) дидактичний матеріал для індивідуальної роботи; 5) магнітний набір розділових знаків; 6) технічні засоби навчання (електронні підручники, екранно-звукові засоби, які дають можливість продемонструвати розвивальний відеоматеріал про розділові знаки, пунктуаційні тематичні та синтаксично-пунктуаційні презентації); 7) ілюстраційні матеріали.

У другому розділі **«Методичне забезпечення сучасного процесу формування пунктуаційної грамотності в учнів початкової школи»** з метою вивчення стану засвоєння пунктуації в 1-4 класах здійснено аналіз програм з української мови, який засвідчив потребу їх доповнення, що стосується: повторення, міжпредметних зв'язків під час вивчення пунктуації; введення критеріїв оцінювання навчальних пунктуаційних досягнень учнів початкових класів з української мови під час поточного, проміжного і підсумкового видів контролю; визначення Єдиного шкільного мовного режиму для учнів початкових класів щодо формування пунктуаційних знань і вмінь (обсяг текстів для навчальних і контрольних диктантів, кількість їх упродовж навчального року).

З'ясувалося, що в букварях і підручниках з української (рідної) мови для початкових класів є достатній дидактичний і графічний матеріал для пропедевтичного ознайомлення із пунктуаційними правилами, але після синтаксично-пунктуаційних правил відсутні приклади, якими потрібно доповнити підручники; необхідно збільшити кількість вправ для закріплення пунктуаційних правил; кожна тема має бути забезпечена не просто вправами, а системою вправ для формування пунктуаційних умінь на основі вивчення синтаксису. Аналіз підручників із методики навчання української мови у початкових класах переконує в необхідності введення в них розділу «Методика навчання пунктуації».

Обґрунтовано критерії та норми оцінювання пунктуаційних знань, умінь і навичок молодших школярів, які дають можливість застосовувати у процесі навчання різні види контролю: *за місцем виконання (попередній контроль*, що дає можливість визначити висхідний рівень пунктуаційної підготовки учнів; *поточний контроль*, що має навчальний характер і супроводжує процес засвоєння пунктуаційної теми, яка вивчається, та сприяє визначенню ступеня зростання в учнів пунктуаційних знань і вмінь у процесі засвоєння навчального матеріалу; *тематичний контроль* дає змогу перевірити результативність засвоєння учнями пунктуаційної теми); *за змістом проведення (прогностичний контроль*, який забезпечує планування, визначає послідовність виконання операцій навчальних пунктуаційних дій чи кількість таких операцій; *поопераційний контроль*, що керує правильністю, повнотою і послідовністю виконання операцій, які складають пунктуаційну дію; *контроль за результатами* здійснюється після виконання пунктуаційних дій); *за суб'єктами контрольної діяльності*, предметом якої є рівень оволодіння пунктуаційними знаннями й уміннями учнів та особистісного розвитку школяра. Об'єктами перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів під час вивчення пунктуації є знання про вживання розділових знаків у реченнях та вміння використовувати ці знання на

практиці. Основними формами перевірки пунктуаційної грамотності у початкових класах є контрольне списування, контрольний текстовий диктант. Для успішної роботи над виробленням високої культури писемного мовлення учнів початкових класів проводився систематичний облік їхніх знань і вмінь із пунктуації.

Для вчителів і учнів початкових класів під час вивчення розставлення розділових знаків важливими є: знання про методику виправлення пунктуаційних помилок, умовні позначення їх на полях зошитів; вміння працювати над допущеними пунктуаційними помилками: відшукування пунктуаційної помилки, повторення правила з відповідної пунктограми, наведення прикладів до вказаної пунктограми; засвоєння критеріїв і норм перевірки знань і вмінь та норм оцінювання письмових робіт, вміння ними послуговуватися, що прямо впливає на вироблення пунктуаційної грамотності учнів початкових класів.

У третьому розділі **«Експериментальна методика формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів»** висвітлено мету і завдання експериментального навчання, подано аналіз показників констатувального зрізу й обґрунтовано експериментальну методику, хід та етапи дослідного навчання. Мета експерименту – перевірити ефективність запропонованої методики формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів. Для побудови експериментальної методики враховано рівень засвоєних синтаксично-пунктуаційних знань і сформованих умінь в учнів 1-4 класів, виявлений у процесі анкетування учнів і вчителів. Експеримент проводився упродовж 2011-2015 навчальних років. За допомогою констатувального зрізу, до якого було залучено 205 школярів, з'ясовано, що засвоєні учнями знання пунктуаційних правил і сформовані вміння розставляти розділові знаки на письмі відповідають середньому рівню, а методичні вміння вчителів-класоводів із формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів потребують значного вдосконалення.

На основі цих результатів і з урахуванням вимог чинної програми укладено зміст експериментальної програми вивчення пунктуації з переліком теоретично-практичного («Речення за метою висловлювання і розділові знаки в реченнях за метою висловлювання», «Речення за інтонацією і розділові знаки в окличних і неокличних реченнях», «Звертання і розділові знаки в реченнях зі звертаннями», «Однорідні члени речення і розділові знаки в реченнях з однорідними членами», «Складні речення і розділові знаки у складних реченнях») і практичного («Слова ввічливості і розділові знаки в реченнях зі словами ввічливості», «Розділові знаки в реченнях із порівнянням», «Тире між підметом і присудком», «Коми в реченнях зі вставними словами і сполученнями слів», «Розділові знаки в діалогах та в реченнях із прямою мовою») матеріалу. Формуванню пунктуаційних умінь і навичок сприяла лінгводидактична модель, яка акумулює в собі систему методичних компонентів – змістовий, операційно-діяльнісний, контрольнорегулювальний, оцінювально-результативний, – спрямованих на ознайомлення учнів із правилами розставлення розділових знаків на письмі, формування умінь застосовувати вивчені пунктуаційні правила на практиці.

Цільовий компонент моделі навчання

Мета – формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів.
Завдання: вироблення умінь і навичок послуговуватися розділовими знаками відповідно до вивчених пунктуаційних правил на пропедевтичному етапі навчання української мови молодших школярів.

Змістовий компонент

Текстовий	Синтаксичний	Правописний
Виразне читання. Інтонування речень відповідно до змісту.	Речення за метою висловлювання та інтонацією. Звертання. Однорідні члени речення. Складне речення.	Розділові знаки: роздільні і видільні.

Етапи пропедевтичного навчання пунктуації

Практичний (1 клас)			Теоретично-практичний (2-4 класи)		
Добукварний.	Букварний.	Післябукварний.	Інтонаційний. Синтаксичний. Пунктуаційний.		

Дидактичні основи навчання

Принципи	Методи	Прийоми	Засоби
Інтонаційний. Смисловий. Синтаксичний.	Інноваційні: презентації, асоціативного пояснення, кольористичних ефектів; традиційні: розповіді (пояснення), бесіди, наочні, ігрові тощо.	Аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, пунктуаційний розбір.	Пунктуаційні таблиці, схеми, довідник, презентації, підручник, технічні засоби тощо.

Система вправ

Поурочні	Текстові	Схематичні	Імітаційно-інтонаційні	Пізнавальні	Творчі
Підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.	Упізнавання, тлумачення, характеристика розд. знаків	Читання і побудова схем речень із розд. знаками.	Відтворення інтонації речень із розділовими знаками.	Аналітичні, синтетичні, за зразком.	Конструктивні, власне творчі.

Операційно-діяльнісний компонент

Форми навчання		
Уроки літературного читання: класного і позакласного.	Уроки української мови: вивчення нового матеріалу; закріплення вивченого; узагальнення і систематизації; повторення; контролю знань і вмінь; аналізу контрольних робіт; розвитку зв'язного мовлення.	Позакласні заходи пунктуаційного спрямування: виставки зразкових учнівських робіт; пунктуаційні ігри; мовні вікторини тощо.

Контрольно-регулювальний компонент

Рівні засвоєння знань і формування вмінь			
Початковий	Середній	Достатній	Високий
Контроль пунктуаційних знань і вмінь			
Опитування	Усні роботи		Письмові роботи
Знання правил, навед. приклад.	Інтонування речень, пояснення розділових знаків.		Контрольне списування, контрольний диктант.

Оцінювально-результативний компонент

Очікувані результати		
Знання пунктуаційних знаків і правил.	Інтонування речень відповідно до розділових знаків.	Уміння розставляти розділові знаки (видільні і роздільні).

Рис. 1. Лінгводидактична модель формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів

Формувальний експеримент вивчення пунктуації учнями початкових класів складався з вироблення методики засвоєння синтаксично-пунктуаційних знань і формування умінь і навичок розставляти розділові знаки в кінці і в середині простих неускладнених й ускладнених та складних речень. Експериментальне навчання пунктуації у 1-4 класах було спрямоване передусім на засвоєння синтаксично-пунктуаційних знань про розставлення розділових знаків у реченнях за метою висловлювання та інтонацією, у реченнях зі звертаннями, вставними словами, словами ввічливості, між підметом і присудком, у складних реченнях та формування вмінь і навичок розставляти одиничні й парні розділові знаки (пунктограми в реченнях із прямою мовою, у репліках-реченнях діалогів), що засвоюються відповідно до експериментальної програми навчання.

Висвітлено специфіку проведення формувального експерименту з вивчення пунктуації учнями молодших класів загальноосвітньої школи, у якій запропоновано методику засвоєння синтаксично-пунктуаційних знань і формування відповідних умінь (методи, прийоми навчання, конспекти уроків, систему вправ, пунктуаційні таблиці, презентації з використанням кольористичних ефектів). Рівень пунктуаційної грамотності ми виявляли після завершення формувального експерименту, який проводився за експериментальною методикою упродовж чотирьох років навчання у початкових класах. Зрізи знань і вмінь відбувалися у четвертих експериментальних (ЕК) і контрольних (КК) класах.

У формувальному експерименті взяло участь 156 учнів ЕК, у контрольному зрізі – 153 учні КК. Для з'ясування рівнів засвоєних пунктуаційних знань і сформованих пунктуаційних умінь вони виконували однакові завдання. У таблиці (1) продемонстровано результати проведеного контрольного зрізу, з'ясовано показники засвоєних синтаксично-пунктуаційних знань і відповідних сформованих умінь в учнів ЕК і КК із метою виявлення прогресивної динаміки засвоєння програмових пунктуаційних норм.

Таблиця 1

Порівняльні результати засвоєних знань і сформованих умінь
в учнів початкових класів із пунктуації

Середній показник	Рівні знань і вмінь у %							
	Початковий		Середній		Достатній		Високий	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
засвоєних знань	4	16	36	45	43	32	17	7
сформованих умінь	3	19	34	44	44	31	19	6
прогресивної динаміки знань	12		9		11		10	
прогресивної динаміки умінь	16		10		13		13	

Показник високого рівня засвоєних знань із пунктуації учнів ЕК виявився вищим, ніж КК на 10 %; достатнього рівня став вищим від КК на 11 %; середнього рівня засвоєних знань учнями ЕК знизився на 9 %; початкового – на 10 %. Ці результати наочно відображено на рисунку 2.

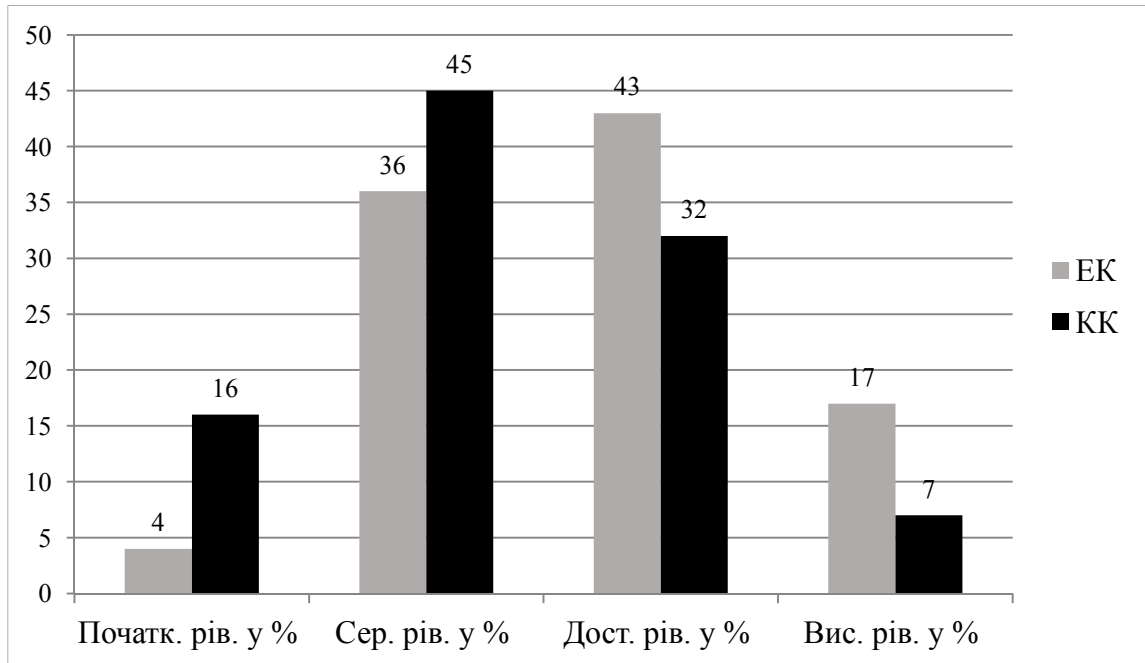

Рис. 2. Середні показники результатів засвоєних знань із пунктуації в учнів 1-4 класів

Високий рівень сформованих пунктуаційних умінь учнів ЕК зріс на 13 %; достатній рівень став вищим на 13 %; середній рівень знизився на 10 %; початковий – на 16 %. Наочно ці результати відображено на рисунку 3.

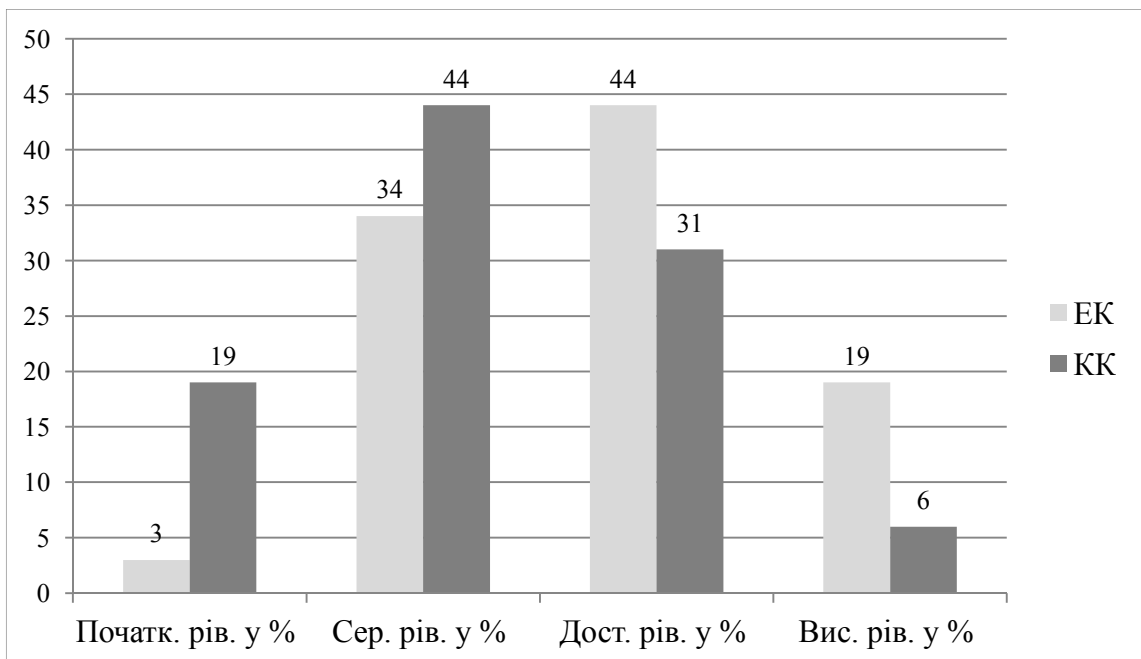

Рис. 3. Середні показники результатів сформованих пунктуаційних умінь в учнів початкових класів

Для висвітлення прогресивної динаміки засвоєних пунктуаційних знань і сформованих умінь в учнів ЕК, порівняно з КК, запропоновано графік на рисунку 4.

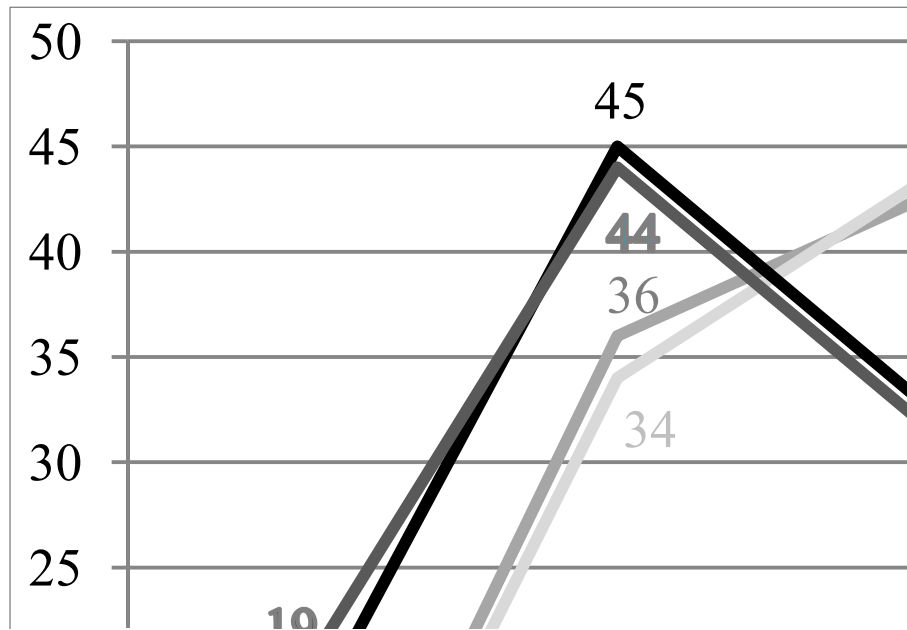

Рис. 4. Прогресивна динаміка засвоєних пунктуаційних знань і сформованих умінь в учнів 1-4 класів

Наприкінці формувального експерименту учні ЕК продемонстрували суттєві зрушення: високому рівню відповідають знання пунктуаційних правил 17 % (КК – 7 %), достатньому рівню – 43 % (КК – 32 %), середньому рівню – 36 % (КК – 45 %), початковому рівню – 4 % (КК – 16 %) та сформованих пунктуаційних умінь учнів ЕК: на високому рівні – 19 % (КК – 6 %), на достатньому рівні – 44 % (КК – 31 %), на середньому рівні – 34 % (КК – 44 %), на початковому рівні – 3 % (КК – 19 %).

Результати формувального експерименту з вивчення пунктуації учнями молодших класів переконують в ефективності експериментальної методики формування пунктуації учнів початкових класів. Пунктуаційні знання й уміння учнів ЕК виявилися вищими від засвоєних пунктуаційних знань і сформованих умінь учнів КК.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено теоретично-методичне узагальнення й обґрунтування процесу вироблення пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів, розроблено й експериментально апробовано методику формування пунктуаційних умінь і навичок у молодших школярів, яка заповнює фундаментальну прогалину в методиці навчання української мови в загальноосвітній школі.

1. Здійснений ретроспективний аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати лінгвістичні, психологічні й дидактичні основи, що сприяли збагаченню сучасної методичної теорії з української пунктуації на початковому рівні. Конкретизовано розподіл початкового пунктуаційного матеріалу на роздільні і видільні розділові знаки (без уведення термінів) відповідно до послідовного вивчення речення, схарактеризовано мовний матеріал, який принагідно опрацьовувався у початкових класах. Вивчення психологічних передумов дослідження засвідчило важливість урахування психологічних особливостей, на які спиралися класоводи у процесі експериментального навчання пунктуації (вікові особливості молодших школярів, робота пам'яті, уваги, мислення, сприймання, характерні для дітей молодшого шкільного віку як прояву комплексу соціально-психологічних і фізіологічних якостей) та дидактичних чинників опрацювання пунктуації – традиційних та інноваційних методів, відповідних методичних прийомів і засобів навчання тощо.

2. З'ясовано методичні передумови вивчення пунктуації у початковій школі за допомогою аналізу чинних програм з української мови і літературного читання, букваря, підручників з української мови для початкових класів, методичних посібників для вчителів і учнів, норм оцінювання пунктуаційної грамотності учнів 1-4 класів. Матеріали дисертації створюють можливість для істотного вдосконалення й коригування навчальних програм з української мови для початкових класів, навчально-методичних посібників, підручників з української мови для учнів 1-4 класів. Результати констатувального зрізу пунктуаційних досягнень учнів початкових класів показали, що їхні знання й уміння відповідають середньому рівню; результати проведеного анкетування вчителів, вивчення їхнього педагогічного досвіду дали підстави стверджувати, що для формування пунктуаційних умінь і навичок у молодших школярів класоводи потребують глибшої теоретичної і практичної підготовки. Для цього пропонуємо виокремити у підручнику з методики навчання української мови у початкових класах розділ з вивчення пунктуації.

3. Укладено лінгводидактичну модель формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів 1-4 класів. Визначено мету і завдання, змістовий компонент (текстовий, синтаксичний, правописний), етапи пропедевтичного навчання пунктуації – практичний (добукварний, букварний, післябукварний) і теоретично-практичний (інтонаційний, синтаксичний, пунктуаційний), методи – традиційні (розповіді, роботи з підручником, наочності, бесіди, спостереження тощо) та інноваційні (презентації, асоціативного пояснення, кольористичних ефектів, пунктуаційних ігор тощо), прийоми навчання пунктуації (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, конструювання, реконструювання), пунктуаційні вправи (поурочні, текстові, схематичні, імітаційно-інтонаційні, пізнавальні, творчі, які мають свої різновиди), форми навчання (уроки української мови і літературного читання, позакласні заходи). Обґрунтовано контрольню-регулювальний компонент із видами контролю і переліком очікуваних результатів.

4. Розроблено методику вивчення пунктуації, яка передусім полягала в засвоєнні пропедевтичних синтаксично-пунктуаційних знань (види речень за метою висловлювання та інтонацією; правила розставлення роздільних розділових знаків у кінці і в середині названих речень з однорідними членами; речення, ускладнені звертаннями, порівняннями, вставними словами і сполученнями слів, словами ввічливості, й розмежування їх видільними розділовими знаками) і формуванні пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів, яке відбувалося за допомогою підготовлених кольорових асоціативних таблиць, презентацій, яскраво оформлених роздавальних карток для запам'ятовування роздільних і видільних розділових знаків (без уживання термінів). Ефективному формуванню пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів сприяла створена система пунктуаційних вправ – поурочні (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні), текстові (упізнавання, тлумачення, характеристика розділових знаків), схематичні (читання і побудова схем речень із вивченими розділовими знаками), імітаційно-інтонаційні (відтворення інтонації речень із розділовими знаками), пізнавальні (аналітичні, синтетичні), творчі (конструктивні, креативні), яка допомагала школярам кожного класу краще засвоювати пунктуаційні правила і виконувати відповідні пунктуаційні завдання.

Доведено, що найбільш ефективними в експериментальній методиці формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів були нестандартні форми навчання, зокрема використання серії асоціативних пунктуаційно-синтаксичних таблиць і презентацій, спрямованих на засвоєння пунктуаційних знань; виконання цікавих завдань ігрового характеру на розпізнавання розділових знаків і відтворення пунктуаційного правила, на побудову схем сприйнятого на слух речення з відображенням розділових знаків у ньому тощо.

5. Ефективність запропонованої методики формування пунктуаційних умінь і навичок у процесі навчання української мови в початкових класах доведено шляхом проведення педагогічного експерименту.

У ході дослідного навчання в учнів експериментальних класів, порівняно з КК, підвищився рівень пунктуаційних знань і відповідних умінь. У процесі порівняння їх показників виявлено такі результати: високий рівень ЕК – 13 %, КК – 6 %; достатній рівень ЕК – 36 %, КК – 31 %; середній рівень ЕК – 35 %, КК – 42 %; початковий рівень ЕК – 3 %, КК – 17 %. Рівень ефективності експериментальної методики засвоєння пунктуаційних знань і формування відповідних умінь учнів початкових класів визначено за статистичною формулою розрахунків. Коефіцієнт сформованості пунктуаційних знань, умінь і навичок в учнів ЕК (62,13 %) виявився вищим від КК (51,36 %) у середньому на 11 %. Учні навчилися розпізнавати розділові знаки на письмі, орієнтуючись на сприймання змісту та інтонації в усному мовленні, виразно читати тексти відповідно до інтонаційного та смислового їх оформлення, зіставляти смисловий та інтонаційний бік висловлювання.

Результати формувального експерименту, які доводять ефективність системи вправ та дієвість розробленої лінгводидактичної моделі навчання пунктуації в цілому, дали змогу укласти методичні рекомендації про реалізацію запропонованої методики формування умінь і навичок розставляти розділові знаки на письмі і таким чином заповнити прогалину в методиці формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування пунктуаційної грамотності в учнів початкових класів. Перспективу подальшого студювання проблеми формування пунктуаційної грамотності вбачаємо в удосконаленні засвоєння пунктуації у зв'язку з розвитком писемного діалогічного мовлення, яким активно послуговуються в комп'ютерних мережах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Гончарук О. М. Формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів першого класу загальноосвітньої школи / О. М. Гончарук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». – 2014. – № 6. – С. 21–25.

2. Гончарук О. М. Формування пунктуаційних умінь і навичок молодших школярів у добукварний період навчання грамоти / О. М. Гончарук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». – 2014. – № 1. – С. 46–50.

3. Гончарук О. М. Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на текстовій основі / О. М. Гончарук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2014. – № 31. – С. 49–51.

4. Гончарук О. М. Інтегроване навчання української пунктуації на основі виразного читання учнів початкових класів / О. М. Гончарук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2014. – № 33. – С. 39–43.

5. Гончарук О. М. Лінгвістичні особливості вивчення пунктуації в курсі початкової мовної освіти / О. М. Гончарук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2015. – № 36. – С. 39–42.

6. Гончарук О. М. Методи, прийоми та засоби навчання пунктуації учнів 1-4 класів на уроках української мови / О. М. Гончарук // Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка та психологія. – 2015. – № 767. – С. 43–49.

Статті в наукових періодичних виданнях іноземних держав

7. Гончарук О. М. Вивчення пунктуації молодшими школярами на основі текстів народної творчості / О. М. Гончарук // Рідна мова. Квартальник укр. вчительського товариства у Польщі. – Валч, 2015. – № 23. – С. 83–87.

Навчально-методичні посібники і методичні рекомендації

8. Гончарук О. М. У країні розділових знаків: довідник із пунктуації для молодших школярів / О. М. Гончарук. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 16 с.

9. Гончарук О. М. Синтаксично-пунктуаційні вправи для молодших школярів: методичні рекомендації для вчителів та учнів початкової школи / О. М. Гончарук. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 68 с.

10. Гончарук О. М. Конспекти уроків із пунктуації для початкової школи: методичні рекомендації для вчителів і студентів ПВПК / О. М. Гончарук. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 52 с.

11. Гончарук О. М. Розділові знаки : таблиці : синтаксично-пунктуаційний матеріал для молодших школярів / О. М. Гончарук. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 8 с.

Праці, які додатково висвітлюють наукові результати дослідження

12. Гончарук О. М. Значення пунктуаційної грамотності майбутніх учителів початкової школи у формуванні мовно-мовленнєвої особистості школяра / О. М. Гончарук // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції (11 квітня 2014 р.). – С. 112–114.

13. Гончарук О. М. Пунктуаційна грамотність як одна зі складових розвитку зв'язного мовлення молодших школярів / О. М. Гончарук // Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи : збірка тез III Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (Дрогобич, 26–27 березня 2015 р.). – С. 191–193.

14. Гончарук О. М. Практика навчання пунктуації учнів початкової школи / О. М. Гончарук // Педагогічні інновації у фаховій освіті: збірник наукових праць VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції «Педагогічні інновації у фаховій освіті» (Ужгород, 02 жовтня 2015 р.) – Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2015. – Вип. 1(6). – С. 25–31.

15. Гончарук О. М. Принципи навчання пунктуації на уроках української мови в початковій школі [Електронний ресурс] / О. М. Гончарук // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Умань, 8–9 листопада 2015 р.). – Режим доступу : prlingv.at.ua.

АНОТАЦІЯ

Гончарук О. М. Формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкової школи.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2016.

Дослідження присвячено актуальній проблемі формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів початкових класів загальноосвітньої школи. У роботі висвітлено лінгвістичні, психологічні й дидактичні основи засвоєння пунктуаційних норм; результати аналізу програм, підручників з української мови і методичних посібників із методики її навчання; виявлено рівень засвоєних пунктуаційних знань і вмінь учнів.

Проаналізовано результати стану вивчення пунктуації в початкових класах, які сприяли: розробці експериментальної програми з відображеними пунктуаційними темами; укладанню лінгводидактичної моделі формування пунктуаційної грамотності з компонентами експериментальної роботи; створенню набору кольорових синтаксично-пунктуаційних таблиць і презентацій; укладанню системи пунктуаційних вправ для кожного класу.

Ефективність експериментальної методики формування пунктуаційних умінь учнів початкової школи доведено за результатами контрольного зрізу педагогічного експерименту.

Ключові слова: формування пунктуації, пунктограми, розділові знаки, експериментальна програма, система пунктуаційних вправ, методи, прийоми і засоби навчання пунктуації, пунктуаційні презентації, учні початкової школи.

SUMMARY

O. M. Honcharuk. Developing punctuation skills and habits of primary school students. –

Manuscript.

The thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences. Specialty 13.00.02 – Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian language). – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. – Ternopil, 2016.

The research is dedicated to the relevant problem developing of punctuation skills and habits of primary school students.

The paper elucidates: linguistics basis of punctuation norms learning; the notions of punctuation, punctuation norms, punctuation marks, simple and composite sentences, addresses, parenthetical words, homogeneous parts of the sentence, etc.; psychological peculiarities which a primary school teacher takes into account in the process of language teaching: age peculiarities of primary school students, work of

memory, attention, thinking, perception peculiar to primary school-aged children; didactic factors of learning punctuation which elucidate traditional and innovation methods of teaching, appropriate methodological techniques. The methodological preconditions of punctuation study in the primary school have been cleared up by means of the analysis of the current Ukrainian language and Literature Reading programs, ABC book, textbooks on the Ukrainian language for the elementary school, study guides for teachers and pupils, assessment norms of punctuation literacy of the students of 1-4 grades.

The results of studying the level of punctuation teaching and learning in primary school have revealed that there is an inadequate level of the developed punctuation skills and low teachers' skill level of methodology of teaching punctuation to primary school students. This promoted the creation of experimental methodology of the development of punctuation literacy of primary school students. Its content reflects theoretical syntactic-punctuation material, which is to be acquired by the students, and practical material for the development of the skills to punctuate in writing. The aim, objectives and components of the forming experiment have been determined in the linguodidactic model, i.e. content-related (textual, syntactic, and spelling, which occur on the stage of the propaedeutic punctuation study), operational-functional (regularities, principles, methods, techniques, equipment and forms of punctuation study), control-adjusting (the levels of acquisition of knowledge and skills development) and evaluating-resultative (knowledge of punctuation rules, sentence intonement with punctuation norms study, the ability to punctuate after studying the punctuation rules).

For acquisition of punctuation rules colourful punctuation tables and presentations have been designed. The system of punctuation exercises for developing skills and habits of primary school students: lesson, textual, schematic, imitation-intonational, cognitive, and creative has been prepared. Innovative teaching methods, i.e. using a series of associative syntactical-punctuation tables and presentations oriented to punctuation knowledge acquisition; game-like tasks, schemes of the aurally perceived sentences with the display of punctuation marks, etc. have proved to be the most effective in experimental methodology of developing punctuation literacy.

The effectiveness of the suggested methodology of developing punctuation skills and habits in the process of teaching the Ukrainian language in primary classes has been proved by means of the carried pedagogical experiment. The level of the effectiveness of the experimental methodology of punctuation knowledge acquisition and development of the appropriate skills of the primary school students has been calculated by the statistic calculation formula. The coefficient of the formedness of punctuation knowledge, skills and habits of the students of EG (62,13 %) has proved to be higher than of CG (51,36 %) on average 11 % more. In the course of the experimental teaching the pupils' levels of knowing the punctuation rules, skills of punctuation marks identification in writing and determining them by being guided by contents and intonation perception in oral speech, reading the texts with expression according to their contents and intonation, skills of contents and intonation correlation in utterances have increased.

The results of the forming experiment made it possible to assemble the study guides for the implementation of the suggested methodology of punctuation skills and habits development and, as a result, to bridge a gap in methodology of the development of punctuation literacy of the primary school students. The thesis materials allow for the essential improvement and correction of the Ukrainian language study programs for the primary school, research and procedure manuals, textbooks.

The results of the control experiment prove the effectiveness of the system of exercises and effectuality of the developed linguodidactic model of teaching punctuality on the whole.

Key words: developing punctuation, punctuation norms, punctuation marks, experimental program, system of punctuation exercises, methods, techniques and aids of teaching punctuation, punctuation presentation, primary school students.

АННОТАЦИЯ

Гончарук Е. Н. Формирование пунктуационных умений и навыков в учащихся начальной школы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2016.

Исследование посвящено актуальной проблеме формирования пунктуационных умений и навыков в учащихся начальных классов общеобразовательной школы. В работе освещены лингвистические, психологические и дидактические основы усвоения пунктуационных норм; результаты анализа программ, учебников по украинскому языку и методических пособий по методике его обучения; уровень усвоенных пунктуационных знаний и умений учащихся.

Произведен анализ результатов состояния обучения пунктуации в начальных классах, которые способствовали: разработке экспериментальной программы с отражёнными пунктуационными темами и лингвистической модели формирования пунктуационной грамотности с компонентами экспериментальной работы; созданию цветных синтаксически-пунктуационных таблиц и презентаций; составлению системы пунктуационных упражнений для каждого класса.

Эффективность экспериментальной методики формирования пунктуационных умений учащихся начальной школы доказана по результатам контрольного среза педагогического эксперимента.

Ключевые слова: формирование пунктуации, пунктограммы, знаки препинания, экспериментальная программа, система пунктуационных упражнений, методы, приёмы и средства обучения пунктуации, пунктуационные презентации, учащиеся начальной школы.

Підписано до друку 26.04.2016 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/16/2-6

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФО Осадца Ю.В.